

İRAN'IN Şİİ POLİTİKASI

Beyzanur KINA¹

Öz:

Bu makale, İran'ın Şii politikasının tarihsel kökenleri, iç ve dış politika üzerindeki etkileri ile bölgesel ve uluslararası sonuçları incelenmektedir. Safevi Devleti'nden itibaren Şiiliği resmi mezhep olarak benimseyen İran'ın, 1979 İslam Devrimi ile birlikte bu kimliği nasıl güçlendirdiği ve Velayet-i Fakih teorisi çerçevesinde devletin temel yapısını nasıl şekillendirdiği ele alınmaktadır. Ayrıca, İran'ın Şii gruplarla olan ilişkilerini güçlendirerek Ortadoğu'da nüfuzunu artırma stratejisi ve bu durumun Suudi Arabistan gibi Sünni ülkelerle rekabeti nasıl etkilediği araştırılmaktadır. İç politikada Şii kimliğinin ve din adamlarının rolü ile uluslararası ilişkilerdeki yansımaları da değerlendirilmektedir. Makale, bu politikanın gelecekte nasıl evrileceği ve bölgesel dinamikleri nasıl şekillendireceği üzerine bir tartışma sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şii Politikası, Velayet-i Fakih, Bölgesel Nüfuz

IRAN'S SHIITE POLICY

Abstract:

This article examines the historical roots of Iran's Shiite policy, its impacts on domestic and foreign policy, and its regional and international consequences. It explores how Iran, which adopted Shiism as the official sect since the Safavid Dynasty, has strengthened this identity following the 1979 Islamic Revolution and how it shaped the fundamental structure of the state within the framework of the Velayat-e Faqih theory. The article also investigates Iran's strategy of enhancing its influence in the Middle East by strengthening relations with Shiite groups and how this affects its rivalry with Sunni countries like Saudi Arabia. The role of Shiite identity and clergy in domestic politics and their implications for international relations are also evaluated. The article aims to discuss how this policy might evolve in the future and shape regional dynamics.

Keywords: Shiite Policy, Velayat-e Faqih, Regional Influence

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, beyzanur_kiina@hotmail.com.
ORCID: 0009-0005-3539-1931.

Giriş

İran'ın Şii politikası hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde önemli etkileri olan karmaşık bir konudur. Şiilik, İran'ın kimliği ve devlet yapısının temel taşlarından biri olarak tarih boyunca belirleyici bir rol oynamıştır (Yılmaz, 2021: 106). Bu makale, İran'ın Şii politikalarının kökenlerini, gelişim süreçlerini ve günümüzdeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. İran'ın tarihsel, sosyo-politik ve dini yapısının anlaşılması, bölgedeki dinamiklerin daha iyi kavranmasına yardımcı olacaktır.

İran'ın Şii kimliği, 16. yüzyılda Safevi Devleti'nin kuruluşuyla belirginleşmeye başlamıştır. Safevilerin Şiiliği resmi devlet mezhebi olarak benimsemesi, sadece İran'ın dini yapısını değil, aynı zamanda siyasi ve toplumsal yapısını da köklü bir şekilde etkilemiştir (Dalkıran, 2002). Safeviler, Şiiliği devletin ideolojik temeli haline getirerek, İran coğrafyasında mezhepsel bir kimlik inşa etmişlerdir. Bu süreç, İran'ın Osmanlı İmparatorluğu gibi Sünni güçlerle olan ilişkilerini de derinden etkilemiştir (Çelenk, 2014: 21).

1979 İslam Devrimi, İran'ın Şii kimliğinin yeniden tanımlanmasına ve güçlendirilmesine olanak sağlamıştır. Devrim sonrası, Ayetullah Ruhullah Humeyni liderliğinde oluşturulan Velayet-i Fakih teorisi, dini liderliğin siyasi otorite ile birleşmesini öngörmüştür. Bu teori, İran'ın devlet yapısını radikal bir şekilde yeniden şekillendirmiş ve Şiiliği, devrimci bir ideoloji olarak uluslararası arenaya taşımıştır. Velayet-i Fakih, İslam Devrimi'nin ideolojik temelini oluşturarak, İran'ın iç ve dış politikasında merkezi bir rol üstlenmiştir (Karaoğlu, 2022: 382).

İran'ın Şii politikaları, bu tarihsel bağlamda hem mezhepsel kimliğin korunması hem de Şii gruplar üzerinden bölgesel nüfuzun artırılması stratejilerini içermektedir (Caferoğlu ve Ünal, 2024: 343). İran'ın Ortadoğu'daki Şii gruplara verdiği destek ve geliştirdiği ilişkiler, bölgedeki güç dengelerini etkileyen bir unsur olurken, Suudi Arabistan gibi Sünni ülkelerle rekabeti derinleştirmiştir. İran'ın bu politikaları, iç politikadaki din adamlarının rolü ve uluslararası ilişkilerdeki yansımaları ile birlikte değerlendirildiğinde, bölgesel ve küresel dinamikler üzerinde uzun vadeli etkiler yaratmaktadır (Sarı, 2021: 431).

1.1. Şiiliğin İran'daki Tarihsel Gelişimi

1.1.1. Safevi Dönemi ve Şiiliğin Resmi Mezhep Olması

Safevi Hanedanı'nın yükselişi, İran tarihinde önemli bir dönemeç olarak kabul edilir. 1501 yılında Şah İsmail'in Tebriz'de tahta çıkarak Safevi Devleti'ni kurması, İran'da Şiiliğin resmi mezhep ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreç İran'ın siyasi, kültürel ve dini haritasını büyük ölçüde değiştirmiştir. Safeviler, başlangıçta Kuzeybatı İran'da etkili olan bir Sufi tarikatı olarak ortaya çıkmış, zamanla siyasi bir güce dönüşmüştür. Şah İsmail bu manevi mirası siyasi bir güç haline getirerek, 16. yüzyılın başlarında İran'ın önemli bir bölümünü fethetmiştir (Rezaei ve Moghaddam, 2020: 4).

Resmi mezhep olarak Şiiliğin benimsenmesi birkaç stratejik amacı gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. İlk olarak, mezhepsel birlik ve kimlik inşası sağlanmıştır; Safeviler Şiiliği benimseyerek İran'ın farklı etnik ve kültürel gruplarını ortak bir dini kimlik altında birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu mezhepsel birlik, Safevilerin siyasi bütünlüğünü sağlamada kritik bir rol oynamıştır. İkinci olarak, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mezhepsel bir ayrışma yaratılmıştır. Şiilik, Safevilerin Osmanlılara karşı kimlik ve ideoloji açısından farklılaşmasını sağlamış ve iki devlet arasındaki mezhepsel çatışmayı derinleştirmiştir. Üçüncü olarak da dini ve siyasi meşruiyet elde etmek hedeflenmiştir. Şah İsmail, Şiiliği resmi mezhep ilan ederek, Şii din adamları ve alimler aracılığıyla Safevi yönetiminin ideolojik temelini oluşturmuş, halkın desteğini kazanmıştır (Najafinejad, 2024: 43).

Bu politika Safevilerin, sosyal ve kültürel olarak da İran'ın yapısında kalıcı değişiklikler yaratmıştır. Medreseler ve dinî eğitim kurumları Şii alimler tarafından yeniden yapılandırılmış, Şii doktrininin yayılması teşvik edilmiştir. Bu dönemde yazılan dini eserler ve yapılan mimari çalışmalar, Şii kimliğin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Sonuç olarak, Safevi Dönemi, İran'da Şiiliğin resmi mezhep olarak kabul edilmesiyle ülkenin dini ve siyasi kimliğini köklü bir şekilde değiştirmiştir. Bu dönemde atılan adımlar, İran'ın ulusal kimliğinin şekillenmesinde ve bölgedeki mezhepsel dinamiklerin oluşmasında belirleyici olacaktır. Safevilerin mirası, modern İran'da da etkisini sürdürmekte ve Şiiliğin devlet yapısındaki merkezi rolünü pekiştirmektedir (Çelenk, 2014: 11).

1.1.2. Modern Dönemde Şiiliğin Rolü

20.yüzyılın son çeyreğinde, İran'daki Şiiliğin rolü, 1979 İslam Devrimi ile yeni bir boyut kazanmıştır. Devrim, Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin liderliğinde gerçekleşmiş ve İran'ın siyasi ve dini yapısını köklü bir şekilde değiştirmiştir (Karnap ve Çağla, 2022: 637). Humeyni, devrimin ideolojik temelini Velayet-i Fakih (Fakih'in Vesayeti) teorisi üzerine inşa etmiştir. Bu teori, dini liderin aynı zamanda siyasi otoriteyi elinde bulundurması gerektiğini savunur. Bu bağlamda Şiilik, sadece dini bir inanç sistemi olmaktan çıkarak İran'ın yönetim şeklinin ve devlet ideolojisinin merkezine yerleşmiştir. İslami Devrim ile birlikte İran'daki Şiilik devrimci bir ideolojiye dönüşmüş ve Şii din adamları devletin en önemli karar mekanizmalarında etkin bir rol üstlenmiştir (Koyuncu, 2023: 90).

Modern dönemde, İran'ın Şii kimliği, sadece iç politikada değil, bölgesel ve uluslararası politikalarında da belirleyici bir unsur haline gelmiştir. İran, Ortadoğu'daki Şii nüfus barındıran ülkelerle ilişkilerini güçlendirmeye yönelik bir strateji benimsemiştir. Bu strateji, İran'ın Lübnan'daki Hizbullah gibi Şii örgütler üzerindeki etkisini artırmasına ve Suriye, Irak ve Yemen gibi ülkelerdeki çatışmalarda mezhepsel bir rol oynamasına olanak sağlamıştır. İran'ın bu mezhepsel yayılmacılığı, bölgedeki Sünni güçlerle, özellikle Suudi Arabistan ile olan rekabetini daha da keskinleştirmiştir. Bu durum, Ortadoğu'da mezhepsel gerilimlerin artmasına ve bölgesel güç dengelerinin yeniden şekillenmesine yol açmıştır (Yılmaz, 2021: 108).

İran'daki Şiiliğin modern dönemdeki rolü, İran'ın iç siyasi yapısında da derin etkiler yaratmıştır. Din adamları, İran'ın siyasi sisteminde kilit pozisyonlarda bulunmakta ve dini kurumlar devletin ideolojik yönelimlerini belirlemektedir. Bu durum, İran'da din ve devlet işlerinin iç içe geçtiği bir yönetim modelinin oluşmasına neden olmuştur. Şii dini liderlerin, devlet yönetiminde ve toplumsal yaşamda sahip oldukları merkezi rol, İran'ın ulusal kimliğini yeniden tanımlamış ve ülkenin uluslararası ilişkilerdeki duruşunu şekillendirmiştir (Onat, 2013: 225).

1.2. İran İslam Devrimi ve Şii Politika

1.2.1. Devrimin Şii Temelleri

İran İslam Devrimi, Şii İslam'ın derin tarihsel ve teolojik köklerine dayanan ideolojik bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Şiilik tarihinde adaletin tesisi, zulme karşı direniş ve haklı liderlik konularında güçlü bir vurgu yapılmıştır. Bu kavramlar, devrimin ideolojik altyapısını sağlamlaştırmış ve halkın monarşiye karşı ayaklanmasına zemin hazırlamıştır (Yıldırım, 2023: 34).

Şii İslam'ın merkezinde, Hz. Ali ve onun soyundan gelen on iki imamın meşru liderlik iddiası bulunmaktadır. Bu liderlik, sadece dini değil, aynı zamanda siyasi bir otoriteyi de ifade eder. Şii teolojisinde, imamlar, ilahi bilgi ve adaletin somut temsilcileri olarak kabul edilir (Kaymalı, 2017, s. 176). İmam Hüseyin'in Kerbela'da Emevi yönetimine karşı gerçekleştirdiği direniş, Şii tarihinde zulme karşı mücadelenin ve adalet arayışının en önemli sembolü haline gelmiştir. Bu olay, Şii

topluluğun bir matemini ifade etmekle birlikte, aynı zamanda zulme karşı direnişin ve fedakarlığın kutsal bir örneği olarak da görülür (Khanghah, 2022: 5).

İran İslam Devrimi sırasında, İmam Hüseyin'in Kerbela'daki şehadeti, devrimci söylemlerde sıkça vurgulanan bir tema olmuştur. Kerbela olayı, devrim liderleri tarafından, Şah yönetiminin baskıcı rejimine karşı verilen mücadelenin meşruiyetini pekiştirmek için güçlü bir sembol olarak kullanılmıştır. Devrimciler, bu tarihsel mirası güncel bir bağlama taşıyarak, İran halkını monarşiye karşı ayağa kalkmaya ve adalet arayışında birleşmeye teşvik etmişlerdir (Mohammadjafari, 2021: 189).

Bu tarihsel ve teolojik miras, sadece devrim süreci boyunca değil, aynı zamanda devrim sonrası İran'ın politik söylemi içerisinde de etkili olmuştur. Şii imamlara olan bağlılık ve onların haklı liderlik iddiası, İran İslam Cumhuriyeti'nin meşruiyetini ve ideolojik temellerini güçlendiren bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür. Böylece, Şii İslam'ın tarihsel ilkeleri, İran İslam Devrimi'nin şekillenmesinde ve devrim sonrası devlet yapısının inşasında merkezi bir rol oynamıştır (Yıldırım, 2023: 27).

1.2.2. Humeyni'nin Velayet-i Fakih Teorisi

Ayetullah Ruhullah Humeyni, İran İslam Devrimi'nin ideolojik lideri olarak, Şii İslam'ın siyasi teorisi derinleştirilerek Velayet-i Fakih (Fakih'in Vesayeti) kavramı etrafında geliştirilmiştir. Bu teori, İslam toplumunda adaletin sağlanması, toplumsal düzenin korunması ve İslami değerlerin devamlılığının sağlanması için dini liderlerin siyasi otoriteyi elinde bulundurması gerektiğini savunur. Humeyni, bu yaklaşım ile birlikte devrim sonrası İran'da yeni bir siyasi sistemin inşasına öncülük etmiştir (Biçen ve İskenderoğlu, 2022: 443).

Velayet-i Fakih teorisinin kökleri, Şii İslam'ın tarihsel ve teolojik birikimine dayanmaktadır. Şii geleneğinde, imamlar hem dini hem de dünyevi işlerde rehberlik eden ilahi liderler olarak görülür. Ancak, On İkinci İmam'ın (Mehdi) gaybeti ile birlikte, Şii dünyasında dini ve siyasi liderlik boşluğu ortaya çıkmıştır. Humeyni, bu boşluğun, fakihler yani İslam hukuku uzmanları tarafından doldurulması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre, fakihler, İmam'ın yokluğunda topluma rehberlik etme yetkisine sahiptir (Toprak ve Ümit, 2023: 578).

Bu teorinin pratik uygulaması, İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasal yapısında somutlaşmıştır. Humeyni liderliğinde Velayet-i Fakih ilkesi, İran'ın yeni siyasal sisteminin temel taşı haline gelmiştir. Anayasa, dini liderin (Velâyet-i Fakih) devletin en yüksek otoritesi olarak konumlandırılmasını sağlamış ve ona geniş yetkiler tanımıştır. Bu yetkiler arasında ordusu ve güvenlik güçlerinin kontrolü, yargı sisteminin başında olması, devletin genel politikalarının belirlenmesi ve diğer üst düzey atamaların yapılması gibi kritik alanlar bulunmaktadır (Çakır, 2023).

İran'da bu yönetim modeli, din ve devlet işlerinin iç içe geçtiği bir yapı oluşturmuştur. Şii din adamları, devlet yönetiminde merkezi bir rol oynayarak hem yasama hem de yürütme süreçlerinde etkin bir şekilde yer almaktadır. Bu durum, İran İslam Cumhuriyeti'nin ideolojik ve siyasi karakterini belirleyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. Velayet-i Fakih, İran'ın iç ve dış politikalarını şekillendiren bir çerçeve sunmuş ve İran'ın uluslararası ilişkilerdeki duruşunu etkilemiştir (Avcı, 2023: 117).

1.3. Ortadoğu'da Şii Gruplarla İlişkiler

İran, Ortadoğu'daki Şii gruplarla ilişkilerini güçlendirmek amacıyla çeşitli stratejileri benimsemiştir. Bu stratejiler, dini ve ideolojik bağların ötesine geçerek siyasi ve askeri iş birliklerini de kapsamaktadır. İran, bölgedeki Şii toplulukları kendi ideolojik çerçevesi içinde

desteklemekte ve bu grupları bölgesel nüfuzunu artırmak için bir araç olarak görmektedir (Takizadesis ve Ateş, 2020: 412).

Lübnan

Lübnan'da İran'ın en önemli müttefiklerinden biri Hizbullah'tır. 1980'lerde İran Devrim Muhafızları'nın yardımı ile kurulan Hizbullah, İran'ın ideolojik ve mali desteğiyle büyüyerek Lübnan'da güçlü bir siyasi ve askeri aktör haline gelmiştir. İran, Hizbullah aracılığıyla İsrail karşıtı direnişi desteklemekte ve Lübnan'da Şii topluluğunun çıkarlarını korumaktadır. Hizbullah, aynı zamanda İran'ın Suriye ve diğer bölge ülkelerindeki stratejik çıkarlarını savunan bir yapı olarak da işlev görmektedir (Ayhan, 2023: 61).

Irak

Irak'ta, özellikle Saddam Hüseyin rejiminin düşmesinin ardından, İran'ın etkisi belirgin bir şekilde artmıştır. İran, Irak'taki Şii siyasi partiler ve milis gruplar üzerinde geniş bir etkiye sahiptir. Haşdi Şabi olarak bilinen Halk Seferberlik Güçleri, İran'ın Irak'taki en önemli müttefiklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu milis grupları, İran'ın desteğiyle hem siyasi hem de askeri alanda etkin bir rol oynamaktadır. İran, Irak'taki Şii nüfusun siyasi gücünü artırarak, bölgedeki nüfuzunu pekiştirmektedir (Takizadesis ve Ateş, 2020: 412).

Yemen

Yemen'de İran, Husiler olarak bilinen Zeydi Şii hareketini desteklemektedir. Husiler, İrana sağladıkları askeri ve lojistik destekle, Yemen'deki iç savaşta önemli bir aktör haline gelmişlerdir. İran'ın Husilere verdiği destek, Suudi Arabistan'la rekabetinde stratejik bir hamle olarak değerlendirilmekte ve Yemen'deki çatışmaların uluslararası boyut kazanmasına yol açmaktadır (Tınas, 2020: 124).

Suriye

İran, Suriye'de Beşar Esad rejimini destekleyerek bölgedeki stratejik çıkarlarının korunmasına çalışıyor. İran, Suriye iç savaşında Esad rejimine mali, askeri ve lojistik destek sağlamış, bu sürecinde Hizbullah dahil olmak üzere çeşitli Şii milis gruplarını da seferber etmiştir. İran'ın Suriye'deki varlığı, Lübnan'daki etkisinin sürdürülmesi ve İsrail'e karşı caydırıcılığının artırabilmesi açısından son derece önemlidir (Reyhanoğulları ve Özgen, 2023: 120-121).

1.4. İran ve Suudi Arabistan: Sünni-Şii Rekabeti

İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet, Ortadoğu'daki mezhepsel farklılıklara dayalı bir jeopolitik mücadele olarak öne çıkmaktadır. Bu iki ülke arasındaki ilişkiler, tarihsel, dini ve siyasi nedenlerle karmaşık bir yapı arz etmekte, bölgesel ve uluslararası dengeleri etkilemektedir (Başkal, 2023).

1.4.1. Mezhepsel Çatışmanın Jeopolitik Boyutları

İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet, esasen Sünni ve Şii İslam arasındaki mezhepsel farklılıklar üzerine oturmaktadır. İran, Şii İslam'ın lideri olarak algılanırken, Suudi Arabistan, Sünni dünyasının koruyucusu rolünü üstlenmiştir. Bu durum, iki ülkenin bölgesel politikalarını ve ittifaklarını şekillendiren ana unsurlardan biridir (Leylanoğlu ve Asl, 2021: 113).

Ortadoğu'da, bu mezhepsel rekabetin somut yansımaları bulunmaktadır. İran, Şii gruplarla olan ilişkilerini güçlendirerek bölgesel nüfuzunu artırmaya çalışırken, Suudi Arabistan, Sünni Arap dünyası ile güçlü bağlar kurarak İran'ın etkisini dengelemeye çalışmaktadır. Bu rekabet, özellikle Yemen, Suriye, Lübnan ve Irak gibi ülkelerde kendini göstermektedir. Bu ülkelerdeki çatışmalar,

genellikle İran ve Suudi Arabistan'ın dolaylı veya doğrudan müdahil olduğu vekalet savaşlarına dönüşmüştür (Demir, 2021).

1.4.2. İkili İlişkilerin Tarihçesi ve Güncel Durumu

İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler, tarih boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir. 1979 İran İslam Devrimi, iki ülke arasındaki gerilimi artıran önemli bir dönüm noktası olmuştur. Devrim sonrası İran'ın teokratik bir rejim kurması ve Şii İslam'ı merkezine alan bir dış politika izlemesi, Suudi Arabistan tarafından tehdit olarak algılanmıştır. 1980-1988 yılları arasında süren İran-Irak Savaşı sırasında, Suudi Arabistan, Irak'a mali ve askeri destek sağlayarak İran'a karşı cephe almıştır (Çapar ve Koç, 2023: 28).

Bu tarihten itibaren 1990'ların sonlarına kadar iki ülke arasında sınırlı bir yumuşama dönemi yaşanmış, ancak bu durum uzun ömürlü olamamıştır. ABD'nin 2003 yılındaki Irak işgali, İran'ın bölgede gittikçe artan etkisine yol açmış ve Suudi Arabistan'nın endişelerini artırmıştır. Arap Baharı'nın yol açtığı bölgesel istikrarsızlık, İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabetin daha da keskinleşmesine neden olmuştur (Yaşar, 2021: 44).

Son yıllarda, Yemen'deki iç savaş, Suriye krizi ve Lübnan'daki siyasi çekişmeler, iki ülke arasındaki gerilimi artıran başlıca faktörlerdir. İran, Yemen'de Husilere destek verirken, Suudi Arabistan, Hadi hükümetine destek vermektedir. Suriye'de ise, İran Esad rejimini desteklerken, Suudi Arabistan, muhalif güçlere yardım sağlamaktadır (Başkal, 2023).

1.5. İran'ın Şii Politikası ve Uluslararası İlişkiler

1.5.1. ABD ve Batı ile İlişkiler

1979 İran İslam Devrimi, İran'ın uluslararası ilişkilerinde köklü değişikliklere yol açmış ve özellikle ABD ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Devrim öncesinde, İran ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden biri olarak görülmekteydi. Ancak devrim sonrasında İran, Batı karşıtı bir dış politika benimseyerek ABD ile ilişkilerini tamamen koparmıştır. Bu kopuş, 1979'da İran'daki Amerikan büyükelçiliğinin devrimci öğrenciler tarafından işgali ve 52 Amerikalı diplomat ve çalışanın 444 gün boyunca rehin tutulması ile sembolleşmiştir (Güzel, 2018: 54). Devrim sonrası İran, Şii İslam'ın liderliğini üstlenerek bölgesel bir güç olma hedefiyle hareket etmeye başlamıştır. Bu strateji, İran'ın Irak, Lübnan, Suriye ve Yemen gibi ülkelerdeki Şii gruplarla kurduğu güçlü ilişkilerle pekişmiştir. ABD ve müttefikleri Tahran'ın bu bölgedeki nüfuzunun bir tehdit olarak algınması ve İran'ı izole etme stratejileri geliştirmiştir (Güneş, 2019: 69-73). Bu stratejiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: ABD'nin İran'a devrim sonrası uyguladığı stratejiler

Ekonomik Yaptırımlar	ABD, İran'ın ekonomik kaynaklarını sınırlamak ve rejimi zayıflatmak amacıyla geniş çaplı ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu yaptırımlar, özellikle İran'ın petrol ihracatını hedef almış, finansal sistemine erişimini kısıtlamış ve yabancı yatırımları engellemiştir. Yaptırımlar, İran ekonomisini ciddi anlamda zayıflatmış ve halk üzerinde geniş çaplı etkiler yaratmıştır (Aslan, 2023, s. 31).
Diplomatik İzolasyon	Batı, İran'ı uluslararası arenada yalnızlaştırmak için diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda, İran'ın nükleer programı, insan hakları ihlalleri ve terörizme destek gibi konularda uluslararası platformlarda baskı oluşturulmuş, İran'ın uluslararası sistemdeki rolü kısıtlanmaya çalışılmıştır (Afrouzian, 2021).
Askeri Caydırıcılık	ABD, İran'a karşı askeri bir caydırıcılık politikası benimsemiş, Körfez bölgesinde askeri varlığını artırmış ve müttefikleri aracılığıyla İran'a karşı stratejik bir denge kurmaya çalışmıştır. Bu durum zaman zaman İran'la doğrudan ya da dolaylı askeri gerilimlere yol açmaktadır (İşyar ve Taşdemir Kaderli, 2021: 72).

İran Batı'nın uyguladığı bu baskılara karşı bir dizi strateji oluşturmuştur (Tablo 2).

Tablo 2: İran'ın uyguladığı direniş stratejileri.

Bölgesel İttifaklar ve Vekil Savaşlar	İran, bölgedeki Şii gruplarla ilişkilerini güçlendirerek, vekil savaşlar yoluyla nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. Hizbullah, Haşdi Şabi ve Husiler gibi gruplar, İran'ın bölgesel stratejisinin önemli unsurları olmuştur (Bilgetürk, 2018, s. 411).
Nükleer Program	İran, nükleer programını bir caydırıcılık unsuru olarak görmüş ve bu program üzerinden uluslararası pazarlık gücünü artırmayı hedeflemiştir. Nükleer program, İran için hem ulusal gurur meselesi hem de Batı'ya karşı stratejik bir koz olarak değerlendirilmiştir (Şahin, 2023, s. 37).
Stratejik Sabır ve Diplomasi	İran, zaman zaman Batı ile diplomatik kanalları açık tutmaya çalışmış, özellikle Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini dengelemeye özen göstermiştir. Bu çerçevede, 2015 yılında imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı (JCPOA), İran'ın nükleer programı konusunda geçici bir uzlaşma sağlamıştır. Ancak ABD'nin 2018'de bu anlaşmadan çekilmesi, tekrar gerginliğe yol açmıştır (Bayar, 2016, s. 83).

1.5.2. Nükleer Anlaşma ve Şii Politikası

İran'ın nükleer anlaşması, resmi adıyla Kapsamlı Ortak Eylem Planı (JCPOA), İran'ın uluslararası izolasyonunu azaltmayı ve ekonomik yaptırımların hafifletilmesini hedefleyen önemli bir diplomatik girişimdir. 2015 yılında P5+1 ülkeleri (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ve Almanya) ile İran arasında imzalanan bu anlaşma, İran'ın nükleer faaliyetlerini sınırlaması karşılığında ekonomik yaptırımların kaldırılmasını öngörmektedir. Ancak bu anlaşma, İran'ın Şii politikaları ve bölgesel stratejileri ile yakından ilişkilidir ve bu nedenle anlaşmanın geleceği ve etkileri üzerine kapsamlı bir değerlendirme yapılması gerekmektedir (Bayar, 2016, s. 84).

- *JCPOA'nın Temel Unsurları*

JCPOA, İran'ın nükleer programını belirli sınırlar içinde tutmayı amaçlamaktadır. Anlaşma, İran'ın uranyum zenginleştirme kapasitesini sınırlamayı, uranyum stoklarını azaltmayı ve ağır su reaktörlerinin faaliyetlerini durdurmayı içermektedir. Buna karşılık, İran'a uygulanan ekonomik yaptırımların büyük bir kısmı kaldırılmış, İran'ın uluslararası petrol piyasalarına yeniden girmesi

sağlanmıştır. Bu durum, İran ekonomisine önemli bir nefes aldırılmış ve ülkenin uluslararası ticaret ilişkilerini normalleştirmiştir (Bingöl, 2024: 8).

- *Şii Politikası ve Bölgesel Stratejiler*

İran'ın Şii politikası, bölgesel etkisini artırma ve Şii toplulukları destekleme stratejisi üzerine oturmaktadır. İran, özellikle Irak, Lübnan, Suriye ve Yemen'deki Şii gruplarla oluşturduğu yakın ilişkilerle bu ülkelerdeki nüfuz alanını genişletmiştir. Bu durum, İran'ın bölgesel bir güç olarak konumunu güçlendirmiştir. İran'ın bu stratejisi, bölgedeki Sünni güçlerle, özellikle Suudi Arabistan ile olan rekabetini de artırmıştır (Avcı, 2022: 116).

Nükleer anlaşmanın İran'ın Şii politikaları üzerindeki etkileri, iki ana açıdan değerlendirilebilir:

1. **Ekonomik Güçlenme ve Bölgesel Nüfuz:** Nükleer anlaşmanın sağladığı ekonomik rahatlama, İran'ın bölgesel stratejilerini finanse etme kapasitesini artırmıştır. İran, elde ettiği ekonomik kaynakları, bölgedeki Şii müttefiklerine destek sağlamak ve askeri kapasitelerini güçlendirmek için kullanmıştır. Bu durum, İran'ın bölgesel nüfuzunu artırmasına ve dolaylı olarak Şii politikalarını daha etkin bir şekilde uygulamasına olanak tanımıştır (Bingöl, 2024: 12).
2. **Uluslararası Meşruiyet ve Diplomatik Manevra Alanı:** Anlaşma, İran'a uluslararası arenada belirli bir meşruiyet sağlamış ve İran'ın diplomatik izolasyonunu kısmen azaltmıştır. Bu, İran'ın bölgesel politikalarını daha özgürce uygulamasına ve uluslararası platformlarda daha etkin bir şekilde savunmasına olanak tanımıştır. İran, bu diplomatik kazanımları, Şii politikalarını desteklemek ve bölgesel stratejilerini sürdürmek için bir araç olarak kullanmıştır (Bingöl, 2024: 6).

2018 yılında ABD'nin JCPOA'dan tek taraflı olarak çekilmesi, anlaşmanın sürdürülebilirliğini tehlikeye atmış ve İran üzerindeki ekonomik baskıların yeniden artmasına sebep olmuştur. Bu durum, İran'ın bölgesel politikalarını ve Şii stratejilerini sürdürme kapasitesini sınırlamış, aynı zamanda İran'ı daha agresif bir dış politika izlemeye yönlendirmiştir (Özdemir, 2021: 763).

Bununla birlikte, İran nükleer anlaşmaya dönük bağlılığını sürdürebileceği yönünde sinyaller vermiş, özellikle Avrupa ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini korumaya çalışmaktadır. İran'ın nükleer programı ve Şii politikaları arasındaki ilişki, uluslararası toplumun dikkatini çekmeye devam etmekte, bu durum Ortadoğu'daki istikrar ve güvenlik dengeleri üzerinde önemli bir etkide bulunmaktadır (Bingöl, 2024: 9).

1.5.3. İran Anayasası ve Şii Hukuk Sistemi

İran Anayasası, İslam Devrimi'nden sonra 1979'da kabul edilmiş ve 1989'da revize edilmiştir. Anayasa, Velayet-i Fakih ilkesi üzerine kurulmuş olup bu ilke dini liderin, (Rehber) ülkenin en yüksek otoritesi olduğunu belirler. Anayasa, İslam hukukunu (Şeriat) devletin temel hukuki çerçevesi olarak kabul eder ve yasaların bu çerçevede oluşturulmasını öngörür (Çelik ve Yılmaz, 2017: 149).

Velayet-i Fakih, Şii İslam'ın temel prensiplerinden biri olup, dini liderin -genellikle bir Ayetullah-hem dini hem de siyasi lider olarak kabul edilmesini ifade eder. Dini lider, İran'daki en yüksek siyasi ve dini otorite olarak, yasama, yürütme ve yargı organları üzerinde geniş yetkilere sahiptir. Şii hukuk sistemi ise hem medeni hem de ceza hukuku alanında Şii hukuk prensiplerinin uygulanmasını içerir. Aynı zamanda dini lider ve din adamlarından oluşan kurumlar da yasaların Şii İslam'a uygunluğunu denetlerler (Biçen ve İskenderoğlu, 2022: 449).

1.5.4. İran'ın Şii Politikasının Bölgedeki Etkileri

İran, Ortadoğu'daki Şii nüfusun yaşadığı bölgelerde daha etkili olmak için farklı stratejiler uygulamaktadır. Bu strateji, Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen gibi ülkelerdeki Şii gruplara destek verilmesi şeklinde kendini göstermektedir. İran bu politikayla, bölgedeki Sünni Arap ülkeleri, özellikle Suudi Arabistan tarafından bir tehdit unsuru olarak algılanmaktadır. Bu durum, bölgedeki mezhepsel gerilimlerin artmasına ve İran ile diğer bölgesel güçler arasında rekabetin körüklenmesine neden olmaktadır (Jane, 2017: 301).

İran'ın Şii politikası, aynı zamanda uluslararası düzeyde de eleştirilere yol açmaktadır. Batı ülkeleri, İran'ın bölgedeki askeri ve siyasi etkisini artırma çabalarını istikrarı bozucu bir unsur olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle, İran'ın bölgesel politikaları, uluslararası platformlarda sıkça eleştirilmekte ve İran'a karşı çeşitli diplomatik ve ekonomik yaptırımların uygulanmasına yol açmaktadır (Semin, 2023).

1.5.5. İç ve Dış Politikada Karşılaşılan Zorluklar

İran, iç politikada da çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Ekonomik durumu, uluslararası yaptırımlar ve kötü yönetim nedeniyle sık sık eleştirilmekte ve bu durum, halk arasında memnuniyetsizliğe yol açmaktadır. İşsizlik ve enflasyon gibi sorunlar, hükümetin iç politikadaki en büyük zorlukları arasında yer almaktadır. Bu zorluklar, halkın hükümete olan güvenini sarsmakta ve zaman zaman protestolara neden olmaktadır (Kayalp ve Türkmenoğlu Köse, 2022: 51).

Dış politikada ise, İran'ın uluslararası izolasyonu ve özellikle ABD ile yaşadığı gerilimler, ülkenin dış ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Nükleer anlaşmasının geleceği ve uluslararası toplumla ilişkilerin normalleşmesi de İran'ın dış politikadaki en önemli zorlukları arasında bulunduğu gibi, İran bölgesel politikalarını sürdürmek isterken bir yandan da uluslararası yaptırımların ekonomik ve siyasi etkileriyle başa çıkmak durumundadır (Jane, 2017: 287).

2. Sonuç ve Tartışma

İran'ın Şii politikası, ülkenin iç ve dış dinamiklerini şekillendiren temel unsurlardan biridir. İç politikada, bu strateji Şii kimliğinin korunması ve güçlendirilmesi üzerine odaklanırken, dış politikada bölgesel etkisini artırma çabasıyla dikkat çekmektedir. İran, Ortadoğu'daki Şii nüfus üzerinde nüfuz sahibi olma gayretini sürdürmekte ve bu doğrultuda çeşitli ülkelerdeki Şii gruplara destek vermektedir. Ancak, bu politikaların sürdürülebilirliği ve geleceği, hem iç politikadaki ekonomik ve sosyal zorluklara hem de uluslararası toplumla olan ilişkilere bağlıdır. İran'ın Şii politikasının geleceği, ülkenin ekonomik kalkınma hedefleri ve uluslararası yaptırımların etkileriyle şekillenecektir.

İran, Şii kimliğini ve etkisini korumaya ve yaymaya devam etmek için bölgesel stratejilerini sürecek. Bu politikaların geleceği iç ve dış politikalarındaki gelişmelere bağlıdır. İçerideki ekonomik zorluklar ve toplumsal baskılar, hükümetin daha pragmatik bir yaklaşım benimsemesini gerektirebilir. İran, uluslararası yaptırımların etkisini azaltmak ve ekonomik kalkınmayı sağlamak için diplomatik açılımlar yapma yoluna gidebilir. Bu durum, İran'ın bölgesel politikalarını daha dengeli bir hale getirmesine neden olabilir.

İran'ın Şii politikası hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde önemli tartışmalara yol açmaktadır. Bölgesel açıdan bakıldığında, İran'ın Şii etkisini artırma çabaları, Sünni Arap ülkeleriyle olan rekabeti daha da artırmakta ve mezhepsel gerilimleri körüklemektedir. Bu durum, Ortadoğu'da istikrarsızlığa neden olabilecek potansiyel çatışma alanları yaratmaktadır. Aynı zamanda, İran'ın bu politikaları, bölgedeki diğer ülkelerle ilişkilerini karmaşık hale getirmekte ve bölgesel işbirliği fırsatlarını sınırlamaktadır.

Uluslararası düzeyde, İran'ın Şii politikası ve bölgesel etkisi, Batılı ülkeler ile olan ilişkilerde kritik bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Nükleer programı ve bölgedeki askeri varlığı, uluslararası toplum tarafından yakından izlenmekte ve sık sık eleştirilere neden olmaktadır. Bu bağlamda, İran'ın Şii politikası, uluslararası yaptırımların ve diplomatik baskıların hedefi haline gelmiştir. İran'ın bu baskılarla nasıl başa çıkacağı ve uluslararası sistemde nasıl bir rol üstleneceği, gelecekteki stratejik yönelimlerini belirleyecektir.

Kaynakça

- Afrouzian, F. (2021). *ABD'nin nükleer antlaşmadan çekilmesinden sonra İran-ABD gerginliği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Aslan, R. (2023). Abd yaptırımlarının İran ekonomisine etkileri. *İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 25-49.
- Avcı: (2022). İran dış politikasında Şii hilali. *İslâm Medeniyeti Dergisi*, 8(50), 107-132.
- Ayhan: (2023). Lübnan Hizbullahı'nın Sünni Arap Dünyasındaki algılanış şekli ve Suriye iç savaşına dair çelişkileri. *Journal of Academic Projection*, 8(1), 48-74.
- Başkal, M. (2023). *Yemen krizi bağlamında Suudi Arabistan-İran Rekabeti*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Bayar, M. (2016). Kapsamlı ortak eylem planı ve İran'ın nükleer programının geleceği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 13(51), 81-97.
- Biçen, G., ve İskenderoğlu, M. (2022). Âyetullah Humeynî'de Velâyet-i Fakîh Düşüncesinin Gelişimi. *Dergiabant*, 10/2 (November), 437-461.
- Bilgetürk, İ. (2018). İran'ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler. *Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 398-438.
- Bingöl, O. (2024). İran'ın nükleer programına ilişkin uluslararası anlaşmanın mevcut durumu ve geleceğinin değerlendirilmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 1-26.
- Caferoğlu, O. C., ve Ünal: (2024). The Role Of Shısm In The Foreign Policy Of The Islamic Republic Of Iran. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 62, 333 - 352.
- Çakır: (2023). *Haleften muhalife: Ayetullah Hüseyin Ali Muntazirî'nin biyografisi ve siyasi düşünceleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Çapar, G., ve Koç , E. (2023). İran ve Suudi Arabistan ilişkilerindeki çatışma dinamikleri: Bölgesel güç mücadelesinin kimlik perspektifinden incelenmesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 1(43), 23-49.
- Çelenk, M. (2014). Safevîlerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 7-36.
- Çelik, A. H., ve Yılmaz, M. M. (2017). İran dış politikasında kurumsal ve kuramsal bir aktör: Velayet-İ Fakih. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 116(229), 145-158.
- Dalkıran: (2002). İran Safevî Devleti'nin kuruluşuna Siî inançların etkisi ve Osmanlı'nın İran'a bakışı / Effect of Shiite Faithes at Establishment of Iran Safavid State and Looking of Ottoman to Iran. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 49-96.
- Demir, M. A. (2021). Bölgesel hegemonya olma arayışı çerçevesinde İran-Suudi Arabistan rekabeti. *Necmettin Erbakan University (Turkey) ProQuest Dissertations & Theses*, 1-144.

- Güneş, E. (2019). Şii Jeopolitiğinde Türkiye ile İran'ın güç mücadelesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(1), 57-88.
- Güzel: Ç. (2018). 1979 İran İslam Devrimi'nin ABD'nin ortadoğu politikasına etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(65), 50-61.
- İşyar, G., ve Taşdemir Kaderli, D. (2021). Ortadoğu politikaları bağlamında devrim sonrası İran dış politikasının temel bileşenleri ve dinamikleri. *B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40(1), 63-94.
- Jane, M. (2017). İran'ın nükleer politikasının gelişimi ve uygulanan ambargo ve yaptırımların dış politikasına etkilerinin analizi. *International relations/trade, Politics and Identity*, 52(2), 264-314.
- Karaoğlu, O. (2022). Iran's Shiite Influence Belt Policy: The Example of Bahraini Shiites. *Dini Araştırmalar*, 25/63 (December), 377-400.
- Karnap, A., ve Çağla, C. (2022). İran ve güvenlikleştirme politikaları: Ayetullah Humeyni dönemi (1979-1989). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 77(3), 629-650.
- Kayalp, M. E., ve Türkmenoğlu Köse, D. (2022). ABD İran İlişkileri: İran'ın rolü ve ekonomik yaptırımlar üzerine bir değerlendirme. *InTraders International Trade Academic Journal*, 5(1), 47-67.
- Kaymalı, C. (2017). Şia'da imamet meselesi ve egemenlik. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1)172-195.
- Khanghah, R. R. (2022). The Advent Of Imam Mahdi As The Avenger Of Imam Hussein. *Faculty of Science*, 1-26.
- Koyuncu: (2023). Velâyet-i Fakih kavramını islamcı dergiler üzerinden okumak. *Nous Academy Journal*, 1, 86-99.
- Leylanoğlu, H., ve Asl: S. (2021). İran ve Suudi Arabistan'ın 2003'ten Sonra Irak'ta çıkar çatışmalarına jeopolitik bir bakış. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(22), 107-126.
- Mohammadjafari, R. (2021). A Critical Review of the Narrations of Imam Hussein (AS) Forbidding the Presence of the Debtors in the Karbala Event. *Journal Researches of Quran and Hadith Sciences*, 18(2), 181-211.
- Najafinejad: (2024). The Effect Of The Promotion Of Shiism in Historiography and The Emergence Of New Features in The Safavid Era. *PhD in Islamic History*, 1(3), 37-50.
- Onat, H. (2013). İran İslam Devrimi ve Şiilik. *Mezhep Araştırmaları*, 6(2)223-256.
- Özdemir: (2021). İran-ABD ilişkileri: ABD'nin ortak kapsamlı eylem planından ayrılması (2015-2020). *International Journal of Social Inquiry*, 14(2), 741-782.
- Reyhanoğulları, M., ve Özgen, N. (2023). Suriye Krizi ve İran'ın inşacı politikaları: "Şii Hilali" üzerine bir değerlendirme. *Ege Coğrafya Dergisi*, 32(1), 115-134.
- Rezaei, M., ve Moghaddam, H. D. (2020). A Look at Shiite History in Iran from Beginning to Safavid. *Journal of Social Studies*, 6 (1), 1-7.
- Sarı, İ. (2021). Iran's New Iraq Policy After Saddam: From sociological dynamics to political realities. *The Journal of Iranian Studies*, 5(2), 427-454.

- Semin, A. (2023). Orta Doğu'da Filistin-İsrail sorununda bölgesel dengeler: Algılar, iş birlikleri, jeopolitik ve iran etkisi. *Akademik Hassasiyetler*, 10(22), 90-108.
- Şahin, M. O. (2023). İran'ın Nükleer Programının Gelişimi ve Türkiye'nin Tutumu. *Econharran Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 33-46.
- Takizadesis, H., ve Ateş , T. (2020). Kaçarlar Döneminde İran'ın Körfez Bölgesi, Irak, Suriye, Lübnan Ve Yemen Bölgelerindeki Şiilerle İlişkileri. *Journal of General Turkish History Research*, 2(4), 409-426.
- Tınas, M. (2020). Yemen İç Savaşı'nda Husiler: Vekâlet İlişkisinin Karmaşık Yapısı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 117-136.
- Toprak, M., ve Ümit, M. (2023). Âyetullah Hûî'nin Velâyet-i Fakîh Anlayışı. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 16/2 (Aralık), 565-597.
- Yaşar, M. (2021). Basra Körfezinde bölgesel güvenlik kompleksinde ana merkez olarak Irak ve Abd-İran Rekabeti. *Journal of Islamic Politics*, 1(2), 42-57.
- Yıldırım, M. (2023). İran islam devrimi ve dinsel popülizm. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1)20-41.
- Yılmaz, K. (2021). İran Siyasal Kültüründe Şia: Devrimden günümüze iran siyasetinde şiiliğin etkisi. *İran Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 103-125.